

BJARKE SKÆRLUND RISAGER
OG MIKKEL THORUP

TÆNKNING I KRISE, OPSTAND I TÆNKNINGEN

MIKKEL BOLT

Krise til opstand. Noter om det igangværende sammenbrud

Aarhus: Antipyrene, 2013, 192 sider

Mikkel Bolt er en vigtig stemme i den danske offentlighed. Som en af ganske få fastholder han et eksplicit antikapitalistisk og revolutionært perspektiv i sine analyser. I sin omfattende produktion sikrer han ikke kun en politisk læsning af samtidskunsten og en kunstteoretisk inspireret læsning af samtidspolitikken. Hans arbejde har vedligeholdt den revolutionære arv, dens historie og teori, ligesom han løbende har introduceret og oversat (både tekstuel og analytisk) mange nye revolutionære stemmer.

Bolts seneste bog, *Krise til opstand. Noter om det igangværende sammenbrud*, er et selverklæret stridskrift, der har til formål at skabe debat. Bogen er udgivet på det aarhusianske forlag Antipyrene, 'beskytter' af Copyfarleft, som man kan læse i bogens kolofon: "Alle må kopiere fra denne bog, så længe det ikke er for at tjene penge. Denne bog er et fælles værk. De opfordres til at kopiere, cirkulere, distribuere, oversætte, ændre og i øvrigt tage ejerskab over det. Virksomheder, der ikke ejes af sine arbejdere, gives ingen rettigheder." Så er stilen lagt.

Som Bolt skriver i begyndelsen af bogen, har de seneste årtiers venstreorienteret teori været kendetegnet ved en form for overvintring i abstrakt teori. Man har holdt begreber, analyser og historier i live, men omkostningen har været en teoretisering, stadig mere 'filosofisk' og stadig mindre koblet til hverdagslivets udfordringer og

kampe. Der har kort sagt været tale om en "teoretisk eskapisme" (s. 20). Om det også er en selvkritisk pointe eller bare en konstatering, kan vi ikke sige, men at det kan gælde noget af Bolts egen produktion synes åbenlyst. I den nye bog er der dog en klar ambition om en orientering imod det konkrete. Bogen er, skriver han i forordet, "et forsøg på at analysere forløbet fra finanskrisen i 2008 og frem til de omfattende protester, der fandt sted i 2011 i Nordafrika, Mellemøsten, Sydeuropa og USA" (s. 19); den "er et forsøg på at lave en 'konkret analyse af en konkret situation'" (s. 20). I en kombination af situationistisk hverdagsanalyse, marxistisk kapitalanalyse og kulturstudiernes bidrag til forståelsen af det oplevede forhold mellem kapitalforhold og hverdagsforhold er ambitionen at undersøge "den globale sociale proces" og "skabe en egentlig verdenskritik" (s. 19). Bolts 'konkrete analyse' lykkes langt hen ad vejen. Det konkrete fokus på kapitalismens krise og de seneste års opstande holdes gennem det meste af bogen; det afsluttende kapitel undviger imidlertid ikke den abstrakte teori, og det konkrete fokus sløres. Analytisk bidrager bogen med kritisk indsigt i kapitalismens dynamikker og en kritisk undersøgelse af de nævnte opstande, der overskrider de vanlige sort-hvide affirmationer eller afvisninger. Bogens største analytiske svaghed er dens noget ensidige fokus på profitratens fald som den ultimative forklaring på kapitalismens (permanente) krise og som den lakmusprøve, enhver modstand må vurderes efter.

Der synes at være en interessant spænding bogen igennem, som man også allerede finder hos Marx, og som synes at være næsten konstitutivt uløselig i marxistisk teori (og formodentlig al anden socialteori), nemlig forholdet mellem strukturtvang og frihed eller agens. Denne spænding gennemspilles i gennemgangen af de mange opstande, besættelser og aktivismer de seneste år og i beskrivelsen af neoliberalismens opkomst og program som en nødvendig og mekanisk tilpasning til nye socioøkonomiske vilkår i 1970'erne. I

det, der beskrives som en 'neoliberal triumf' fremhæver Bolt, at politikerne ikke havde noget andet valg end neoliberalisme: "Mitterrand udstak kursen for den videre udvikling, da han blev tvunget til at føre en stram økonomisk politik, efter han var blevet valgt" (s. 75). Bolt synes her at komme tæt på en reduktion af stat og politik til *intet andet* end kapitalens vedhæng og dermed til at afvise behovet for en statsteori, hvis bare man har en ordentlig kapitalteori.

Bogens første kapitel er, hvad Bolt kalder en billedpolitisk analyse af den økonomiske krise, der begyndte i 2008, og som fik mainstream medier og politikere til at tale om kapitalisme, neoliberalisme og Marx. Her får vi et godt overblik over de umiddelbare katalysatorer for krisens opståen fra den amerikanske subprime-boligboble over suspekte finansielle produkter til Lehmann Brothers' kollaps og en generel omlægning af finanssektoren. For Bolt er dette imidlertid blot den 'nemme' forklaring, der ikke giver os en dybdegående forståelse af krisen. Boligboblen m.m. var netop blot katalysatorer – ikke årsager. "Uden en analyse af overgangen fra efterkrigstidens akkumulationsregime til den neoliberale kapitalisme er det ikke muligt at forstå den nuværende krise, der er en intensivering af processer, der har været i gang længe" (s. 33). Det ledende teoretiske princip i denne analyse er Marx' teori om den faldende profitrate. Teorien går kort sagt ud på, at der iboende kapitalismen er en tendens til, at mulighederne for profit mindskes, efterhånden som arbejdskraften, den eneste kilde til profit, mister betydning i produktionsprocessen som følge af teknologisk innovation. Det vil bremse kapitalens akkumulationsproces og medføre en krise, der vil tvinge de svageste virksomheder ud af markedet. Denne destruktion af kapital vil omvendt give nye muligheder for profit.

Med den amerikanske økonomihistoriker Robert Brenner argumenterer Bolt for, at den krise, vi oplever i disse år, egentlig ikke er en ny krise,

men manifestationen af "en ny trediveårskrig", "én lang krise" (s. 37), der begyndte i 1970'erne. Dengang viste det sig, at kapitalismen ikke kunne opretholde den profitrate, der havde kendetegnet efterkrigstidens gyldne periode. Ifølge Brenner og Bolt lykkedes det imidlertid de herskende klasser at holde muligheden for profitskabelse kunstigt i live og dermed skubbe sammenbruddet foran sig. Kuren har været neoliberalismen. Lønninger og offentligt forbrug er blevet holdt nede, mens forbruget er blevet holdt oppe af en øget gældsætning. På den måde er mulighederne for vækst og profit blevet holdt kunstigt i live. "[D]et neoliberale akkumulationsregime har været én lang nødlanding, hvor kapitalismen har kørt i tomgang" (s. 36-7); med de seneste års 'igangværende sammenbrud' mærker vi for alvor konsekvenserne af dette.

Bolts forstår altså grundlæggende krisen som en konsekvens af profitratens fald. Det er imidlertid en forklaring, der har betydning ud over det rent økonomiske, idet det for Bolt også synes at blive en lakmusprøve på, hvorvidt de modstandsformer, vi har oplevet de seneste år, har progressivt potentiale. Således skriver han fx, at Rolling Jubilee-aktionen i USA "tenderer til at fokusere på finansielle forhold løsrevet fra spørgsmål om neoliberalismens lange krise og profitratens fald" (s. 138), og Hardt/Negris projekt dømmes ude bl.a., fordi de ikke abonnerer på profitrateteorien.

Når forklaringen på denne måde bliver så central for Bolts analyse, kunne man have ønsket sig, at den hvilede på et bredere fundament end en enkelt bog af Robert Brenner. Især når man tager i betragtning, at der langtfra er enighed blandt marxistiske forskere om, at det er loven om profitratens fald, der giver os den bedste forklaring på krisen, og på hvordan venstrefløjen skal mobiliseres i denne. Et af problemerne med at reducere kriseforklaringen til profitrateteorien er ifølge visse kritikere, at denne forklaring ofte, som i Bolts tilfælde, hviler på en fejlagtig præmis om, at efterkrigstidens gyldne periode var kapitalismens historiske normal. Dette fører til den

hurtige konklusion, at perioden siden 1970'erne har været én lang krise. Som marxisten Richard Seymour for nylig har argumenteret for, kan dette "kun resultere i en undervurdering af den neoliberale kapitalismes dynamik og derfor frem for alt af årsagerne til, at den varer ved. [...] Ved at strække krisebegrebet så det i bund og grund dækker hele epoker, mister det desuden det, der er specifikt for en krise. Derudover tenderer dette til at glide ind i en 'fundamentalistisk' læsning, ifølge hvilken enhver krise er værre end den sidste, og kapitalismen altid styrer mod dens endelige, afsluttende krise" (*Against Austerity*, s. 43).

Kritikken synes at træffe Bolts forståelse af neoliberalismen som én lang nødlanding, der med den lange krises seneste og største manifestation er endt med et fatalt styrt. Men kan nødlandingen ikke betragtes som en succes for kapitalismen? Har de seneste års neoliberale krisehåndtering med en intensivering af nedskæringer, lønpres og 'nødvendighedens politik' med større ulighed til følge ikke netop vist os, hvordan krisen ikke har truet kapitalismens eksistens, men snarere sikret dens overlevelse? Frem for at have udtømt sine muligheder synes neoliberalismen med den økonomiske krise for alvor at have bidt sig fast i vores samfundssind.

Bolt har dog blik for, hvordan neoliberalismen manifesterer sig. Fra den økonomiske diskussion slår kapitlet over i en analyse af, hvad man kunne kalde neoliberalismens sociologiske konsekvenser; det Bolt i forlængelse af situationismen kalder en hverdagsanalyse. Vi får her en gennemgang af aktuelle temaer om prekære arbejdsforhold og gældsætning som en overlevelsesmåde, der ikke desto mindre er en proletariseringsproces, der giver individet ansvaret for samfundets problemer. Bolt skitserer således på fin vis, hvordan neoliberalisme ikke blot er et rent økonomisk anliggende, men en klassestrategi, der sætter sig igennem på alle samfundets domæner. Kapitlet afsluttes med en interessant diskussion af den biokrise, vi (også) befinder os i med den globale opvarmning. Selv

hvis kapitalismen kunne gøre sig fri af sine indre modsætninger – hvilket den ifølge Bolt ikke kan – ville biokrigen som en ydre modsætning hindre produktionsmødens videre eksistens.

Kapitel 2 ser på revolutionsbegrebets skæbne op til 2011's praktiske genoplivning af revolutionen. I en læsning af Fredric Jameson, Francis Fukuyama og særligt satirisk Enhedslistens revolutionskvaler vises det, hvorledes det politiske forestillingsrum lukkede sig i årtierne op til 2011, og hvorledes revolutionsbegrebet mistede sin ellers centrale placering i politikken for nærmest at blive reduceret til et marketingstrick for 'revolutionerende nyt vaskepulver'. Bolt nævner også her, hvorledes revolutionsbegrebet i afpolitiseret form vandrede ind i managementtænkningen som del af transformationen af arbejdsdisciplineringen fra ekstern ledelse til selvledelse under overskriften om at revolutionere sit liv og frisætte sit (kapital) potentiale. Kapitlets ærinde er at demonstrere kapitalistklassens dominans og arbejderklassens impotens. Som analyse betragtet er den nok noget ensidig, men som optakt til 2011-bruddet i næste kapitel fungerer den stilistisk.

Bogens tredje og suverænt længste kapitel er en grundig gennemgang af de protestbevægelser, der begyndte i 2011, især i Vesten, Nordafrika og Mellemøsten, hvor "folk gik på gaden og sagde fra over for den neoliberale kapitalismes ulighed" (s. 87). Fra tuneseren Mohamed Bouazizi, der satte ild til sig selv i protest mod myndighedernes undertrykkelse, fortæller Bolt os historien om, hvordan protesterne spredte sig og blev til det Arabiske Forår, mens utilfredse mennesker i Europa og Nordamerika lod sig inspirere af arabernes besættelse af offentlige pladser og forsamledes i Occupybevægelsen og som Spaniens og Grækenlands indignerede. Hvor der for Bolt ikke er nogen tvivl om, at alle disse protesters årsag skal findes i den neoliberale kapitalismes indre modsætninger, har han ikke desto mindre et godt blik for forskellene landene imellem og guider os sikkert gennem de enkelte landes økonomiske og politiske situatio-

ner og protesternes forskellige udtryksformer. Særligt prisværdigt er Bolts fokus på de seneste års mange strejker og protester i Kina – et fokus, der trods dets vigtighed stort set har været fraværende i den vestlige medie- og forskningsverden, hvor (også) interessen for protestbevægelser har en noget eurocentrisk bias.

Bolts læsning af de forskellige protestbevægelser er på én gang yderst pessimistisk og yderst optimistisk (og adskiller sig på den måde nok ikke synderligt fra, hvordan den øvrige venstrefløj har forholdt sig). Generelt beklager han “forvitringen af et kritisk vokabularium” (s. 90) i de modsætningsfyldte protester. Protesterne er hovedsageligt reformistiske som i Spanien og Grækenland, hvor den dominerende diskurs er “en politisk kritik af det politiske system [...] [K]ritikken er forankret i en borgerlig forestillingsverden og omfatter ikke kapitalismens grundlæggende modsætninger” (s. 123-4). Og ofte handler de reformistiske krav ikke om højere løn og bedre arbejdsforhold som i mange af det 20. århundredes bevægelser, men slet og ret om at beholde sit job. Folk “kæmper med andre ord for retten til at blive udbyttet”, som Bolt formulerer det (s. 91). Protesterne, i hvert fald dem i det Globale Nord, har en ren defensiv karakter, “det handler om overlevelse, ikke om etableringen af nye og bedre strukturer” (s. 127).

For Bolt fandt der ikke desto mindre et brud sted i 2011, der har muliggjort modstand mod den neoliberale kapitalisme, og i protesterne var der da også elementer, som han er positivt stemt over for. Fraværet af at fremsætte krav rettet mod staten i protesterne i USA og Europa vidner for Bolt om protesternes skjulte kommunistiske og revolutionære perspektiver. Og hvad angår Occupy-bevægelsen, kan betydningen af dens “kritik af den neoliberale kapitalisme dårligt overvurderes” (s. 139); bevægelsen fremstår “som et afgørende brud, hvor den neoliberale ideologis naturlighed betvivles og afvises” (s. 140). Det er store og modige påstande i dag, hvor rusen fra Zuccotti Park har fortaget sig, og mange står tilbage med spørgs-

målet om, hvorfor Occupy *ikke* formåede at skabe noget brud eller blot en reel forandring.

Hverken i sin kritik eller affirmation af protesterne (eller i resten af bogen for den sags skyld) er Bolt altså bange for at bruge store ord. Alt i alt fungerer det dog, og han får fremsat en nøgtern analyse, der undgår de efterhånden velkendte faldgruber, hvor disse protester enten afvises som ukonkrete og upolitiske eller ukritisk hyldes som løsningen på vores (og de andres) problemer.

Det fjerde og sidste kapitel, “Hinsides avantgarde, reformisme og multitudine”, er bogens mindst overbevisende. Det undgår ikke den abstrakthed, Bolt selv kritiserer i forordet, og det er vel også næsten uundgåeligt, når man på ny stiller Lenins store spørgsmål ‘hvad må der gøres?’. Det er OK. Bolt er ingen revolutionsleder og aspirerer ikke til at fortælle andre, hvordan de skal kæmpe deres kampe. Men kritikken af de tre positioner Lenin/Žižeks avantgardeparti, Stuart Halls reformisme og Hardt/Negris multitudine virker ikke særlig engageret eller overbevisende. Diskussionen og kritikken af Lenin og avantgarde-modellen er for så vidt relevant. Man kunne dog have ønsket sig, at Bolt her forholdte sig til den nyeste Leninforskning. I historiker Lars T. Lih’s ofte citerede *Lenin Rediscovered: What is to be done? in Context må der gøres?* som et forsvar for et hypercentralistisk avantgardeparti er fejlagtig og uden hensynstagen til den kontekst, Lenins pamflet er skrevet i. Derudover virker det underligt afkortet at reducere Slavoj Žižek til en mini-leninist (i den centralistiske, avantgardistiske forståelse) på baggrund af en enkelt artikel om, at venstrefløjen har brug for deres egen Thatcher; i hvert fald misser Bolt her en mulighed for at diskutere en aktuell tænker, der, som ham selv, løber en masse praktisk-strategiske positioner igennem i sit forfatterskab, og som desuden synes at se dette som en analytisk pointe i sig selv.

Kritikken af manifestet *After Neoliberalism: The Kilburn Manifesto* af Stuart Hall m.fl. er ret klassisk reformismekritik, og igen synes en mulighed mis-

set. Denne gang for at diskutere muligheden for at arbejde med omslaget fra reformismens kvantitative forandringer til revolutionens kvalitative, dvs. hvor megen forandring er mulig inden for det eksisterende, og hvornår slår disse forandringers omfang over i et kvalitativt nyt samfund. Det er imidlertid slet ikke en relevant diskussion for Bolt: “[R]evolutionen består ikke af to faser, først tager vi magten og så ændrer vi samfundet. Det kommunistiske perspektiv sætter sig igennem med det samme som en transformation af alle sociale forhold. [...] Der er således ikke nogen transitionsfase mellem kapitalismen og kommunismen” (s. 184). Bolts afvisninger af reformisme er også en klassisk – og tragisk – afvisning af forbedringer for folk i deres faktiske, konkrete liv. Her bliver den konkrete analyse ofret for det abstrakte teoretiske, en klar fare i revolutionær teori. Her kunne man have diskuteret de mange initiativer omkring grøn økonomi, nye pengeformer, sociale virksomheder, kollektive ejendoms- og produktionsformer som andet og mere end “at menneskeliggøre profitmaksimeringen” (s. 167). Om ikke andet er det en misset mulighed for at koble op med en masse folk, der søger og bygger alternativer.

Den tredje kritiserede position er Michael Hardt og Toni Negris *Empire*-projekt og her særligt deres idé om multituden, der i Bolts udlægning gøres til en naiv forestilling om, at revolutionen allerede er begyndt og nærmest vundet: “For Hardt og Negri er de kapitalistiske produktionsforhold en form for beholder, der indeholder et kommunistisk indhold, der er ved at blive realiseret” (s. 172). Det virker mere, som også hos de to andre positioner, som noget, der bare skal affejes for at nå til bogens sidste tre afsnit. Men hvorfor, når bogen nu eksplicit indskrives sig i den antikapitalistiske og kommunistiske tradition, tager Bolt ikke fat i den ganske offensive og omfattende nylæsning af kommunismen fra folk som Costas Douzinas og Slavoj Žižek (red.): *The Idea of Communism*

1+2, Alain Badiou: *The Communist Hypothesis*, Jodi Dean: *The Communist Horizon*, Bruno Bosteel: *The Actuality of Communism* og andre? Eller hvorfor, når nu bogen eksplicit har ambitioner om den konkrete analyse, diskuterer Bolt ikke nogen af de antikapitalistiske arbejder, der finder sted uden for den ofte florumvundne poststrukturalistiske diskurs, fx i Alex Callinicos: *An Anti-Capitalist Manifesto?* Med Bolts afvisning af den politiske avantgarde ville det også have været kærkomment, om han havde fokuseret mindre på den intellektuelle avantgarde og i stedet undersøgt, om de sociale bevægelser og lignende politiske aktører selv havde nogle bud på, hvad der måtte gøres. Og når vi nu er ved undladelses synderne, hvorfor så ikke engagere sig mere forpligtet med 2011-bevægelsernes egne tekster og manifeste som udtryk for teori i praksis?

I de afsluttende små 15 sider afvises eksistensen af en arbejderklasse og dermed en klassekamp. Fagforeninger er “ikke andet end ‘hvide’ nationale interesseorganisationer” (s. 175); staten, velfærdsapparatet og det parlamentariske demokrati er dele af problemet; men fortvivl ikke: Krisen fortsætter direkte mod afgrunden ikke mindst, fordi de måder, hvorpå kriseregimet stadigt mere desperat søger at beskytte sine privilegier – udvidet og forfinet gennem finansialisering og antiterror – presser befolkningerne til modstand. Bolt beskriver malerisk udviklingen af en kontrarevolution før revolutionen, dvs. den massive udvikling af et repressionsapparat opbygget til at håndtere det kollaps, der synes på vej, økonomisk, socialt, klimamæssigt. Så ud af manglen på klassekamp nedefra opstår den så at sige ovenfra. Idet arbejderklassen forlod klassekampen ad den tredje vej, intensiverede kapitalistklassen den, og denne klassekamp fra oven (husk milliardæren Warren Buffets kommentar: “Der er en klassekamp. Og min klasse er ved at vinde den.”) synes at bære i sig håbet om en genforening af de proletariserede men uheldigt individualiserede arbejdere til et nyt handlingssubjekt med historieskabende potentiale.

Bolts kredsen om denne vigtige problematik synes ikke rigtig at besvare spørgsmålet om vil-

kårene for denne samling af arbejderklassen til en klasse, andet end at skelne mellem et håbløst vestligt ikke-subjekt og et aktivt handlingssubjekt i Mellemøsten, Nordafrika, Latinamerika etc. “Friske vinde blæser fra Arabien” (s. 176). Og for Bolt er der ingen tvivl om vindenes karakter: “Protesterne i Tyrkiet ophæver effektivt læsningen af det arabiske forår som et spørgsmål om parlamentarisk demokrati, for sådan er det allerede i Tyrkiet. Protesternes antikapitalistiske karakter lader sig derimod vanskeligt skjule” (s. 179). Det er næsten en omvendt – eller er det en ironisk? – orientalisme, men dog stadig en orientalisme. Er det en slags forarmingstese, vi ser her? Den fremmedgjorte, men forbrugende arbejderklasse i det Globale Nord, der lukker øjnene for de sociale og miljømæssige (samt psykologiske) konsekvenser af deres forbrug opretholdt ved enorm gældsætning, og så de materielt forfordelte og fysisk undertrykte masser i det Globale Syd, hvor der ikke bare er klassekamp, men hvor der udkæmpes “en regulær klassekrig” (s. 176).

Der er en klar tendens i bogen til at forudsætte en homogen, modsætningsfri kapitalistklasse med udtalt handlingspotentiale, nærmest den eneste historieskabende klasse, og så en fragmenteret, modsætningsramt arbejderklasse, der i næsten enhver praktisk henseende ikke eksisterer som handlingssubjekt. Som han skriver om den vestlige arbejderklasse, så er den i dag “totalt fragmenteret og stum, den udgør ikke længere nogen modmagt” (s. 84). Proletariatet er blevet “fordrevet fra historiens scene” (s. 174). Denne reduktion ligger også til grund for Bolts diskussion af forskellige modstandsformer. Den eneste progressive modstandsform er den kommunistiske, men i Bolts aftapning betyder dette ikke overtagelsen af statsapparatet og produktionsmidlerne, og enhver form for ‘politisk kritik’ afvises som reformistisk og dermed i bedste fald utilstrækkelig. Den kommunistiske modstand er en umiddelbar ophævelse af klasser og kapitalisme: “I én og samme (u)mulige bevægelse skal proletariatet samle og afvikle

sig selv og dermed ophæve kapitalismen” (s. 186), som det lyder på bogens sidste side.

Den kommunistiske revolution, der fremmanes på bogens sidste sider, består ifølge Bolt, i forlængelse af det, han kalder for Marx’ aktionsprogram, i “afviklingen af nationalstaten og ophævelsen af pengeøkonomien” (s. 181-2), dvs. en rent negativ beskrivelse af punktet hinsides nutiden og åbenlyst et program, der effektivt markerer grænsen og modsætningen til de mange ‘reformistiske’ forsøg på en civilisering af økonomi og politik. Den “kommunistiske revolution er ikke kampen for statsmagten og en anden organisering af den kapitalistiske pengeøkonomi, den er opløsningen af staten, af lønarbejdet, af ejendomsformen og pengene” (s. 184), hvilket selvsagt rejser det åbenlyse spørgsmål, om de aktuelle stridende masser er midlet til dette eller måske snarere en reformistisk kamp for statsmagt, en anden fordeling af ejendom og politiske og civile rettigheder. Der er intet, og Bolt er selvfølgelig klar over det i sine analyser, der nødvendiggør disse opstandes omslag i en kommunistisk revolution, men det er et spørgsmål og en strategisk-organisatorisk analyse, han godt måtte have udfoldet noget mere. En helt afsluttende bemærkning om en virkelig undtagelsestilstand i Walter Benjamins forstand, en generalstrejke, “det afgørende angreb på kapitalismen” (s. 186) er for vagt, givet Bolts åbenlyse beherskelse af revolutionær teori og praksishistorie.

Hvis det er rigtigt, at kapitalismens kriseregime er ved at have udtømt sine muligheder (hvilket man som nævnt kan diskutere, om det er), at der er stadig færre goder at uddele af, stadigt mere ineffektive repressionsmidler, og at arbejderklassen er ved at samle sig til kamp, “Hvor er vi så, med andre ord, henne?” (s. 185). Bolts bog er et rigtig godt sted at starte den debat fra, og således lever den op til sit erklærede formål.

Bjarke Skærlund Risager er ph.d.-studerende ved Institut for Kultur og Samfund, Idehistorie, Aarhus Universitet. Mikkel Thorup er lektor ved Institut for Kultur og Samfund, Idehistorie, Aarhus Universitet